

TÜRKÇE ATASÖZLERİNDE EĞİTİM ANLAYIŞI

Muhsin YILMAZ *

Ankara Üniversitesi

Eğitim Bilimleri Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü

Araştırma Görevlisi

ÖZET

Atasözleri, ait oldukları dilin ve dolayısıyla, dilin ait olduğu kültürün, yaşanan sorunlar karşısındaki kendiliğinden tutumunun doğal ifadeleridir. Bu ifadeler, söz konusu kültürün, diyelim eğitim kavramını ve sorunlarını nasıl algılayıp nasıl değerlendirdiğini, kendi doğallığına daha yakın biçimde serimlerler. Bu saptamadan hareketle, eğitimle ilgili Türkçe atasözlerinden, Türkçe kültürünün eğitime dair kendiliğinden yaklaşımı irdelemeye çalışarak, bugünkü eğitim sorunlarının kaynağına dair farklı bir boyuta dikkati çekmeye çalıştık.

Anahtar Sözcükler: Türkçe atasözleri, Türkçe deyimler, gelenek, eğitim

ABSTRACT

Proverbs are the native expressions of the natural dispositions of a language of a culture of which the proverbs are characteristic elements in contact with the current questions. Proverbs reveal authentically how the culture to which they belong treat the actual questions such as the educational ones. So, it is tried to bring out in this study that what is the authentic educational approach of the Turkish culture and to attract the attention to if the other sources of the prevalent educational questions may be by examining linguistically the related Turkish proverbs.

Keywords: Turkish proverbs, Turkish idioms, tradition, education

Giriş

Son yıllarda, dünyanın en azından belirli bir kesimi arasında, önce ekonomik alandan başlayıp, sonra siyasal ve giderek kültürel alanlara da yayılan 'küreselleşme' olgusuna paralel olarak, uluslararası ve hatta kültürler arası etkileşimin arttığı ve hatta kültürlerin birbirleriyle benzeştiği söylemine karşın, ulusların ve kültürlerin kendilerine ait ulusal ya da kültürel özellikleri ve kimlikleri olduğu da, en azından şu aşamada yadsınamaz bir olgu olsa gerektir. Örneğin, küreselleşmenin daha yoğun olarak yaşandığı Avrupa coğrafyası ile sınırlı kalarak, Kuzey, Orta, Güney ayrımlarının yapılması, hedeflenen biresimim (integration) henüz uzağında olduğunun bir ifadesi olması yanında, bütünleşmeye karşın ulusların ya da ulusal kültürlerin kendi kimliklerini kültürel zenginlik, çoğulculuk adına korumaları gerektiği vurgusu da, yine işleyen süreçten, işletenlerin tam emin olamadıkları gibi bir sonucun çıkarılmasına izin verir niteliktedir. Ancak küreselleşerek ulusal kültürlerin birbirleriyle benzeşmesinin olabirliği ya da sınırları gibi daha geniş kapsamlı tartışmalara girmeksizin, ulusların

kendilerine ait, korunması ve yaşatılması gerektiği de söylenen kültürel kimliklerinin; aynı zamanda, o kültürün belirli sorunları ve/veya kavramları nasıl algıladığı ya da onlara nasıl yaklaştığına ilişkin ipuçlarının taşıyıcısı olduğu da söylenebilir. Bir başka anlatımla, her ne kadar kültürler arası etkileşim ve dolayısıyla bunun yarattığı benzeşme yadsınamaz olsa da, yine her bir ulusal kültürün, yaşamın belirli sorun alanlarına ilişkin yine kendine has belirli algılama biçimleri ya da değerlendirme çerçeveleri olduğu da doğrudur. Örneğin A ülkesi ile, her ne kadar, diyelim B ülkesi, "kültürel anlaşmalar" yoluyla birbirlerine etkide bulunsalar da yine de kendilerine ait, özgün, diyelim bir eğitim anlayışları vardır. İşte o yalnızca kendilerine ait olan özgün anlayışın en doğruya yakın biçimde dile geldiği zeminlerden birisi de o kültürde üretilmiş ve kullanılmakta olan atasözleri ile deyimlerin olduğu, çok iddialı bir belirleme olmasa gerektir. Atasözleri ve deyimlerde, ait oldukları kültürün yaşama ilişkin temel sorun alanlarına dair özgün anlayışlar gizil biçimde de olsa dile gelmiştir. Dolayısıyla o temel sorun alanlarından birisi olarak eğitim kavramı ya da

sorunsalına ilişkin herhangi bir kültürün en katıksız, en özgün ifadesi de, yine atasözleri ve deyimlerinden çıkarsanabilir. İşte biz de bu çalışmada, Türkçe atasözleri ve deyimlerden yola çıkarak, Türk kültürünün kendisine has, özgün eğitim anlayışına ilişkin kimi ipuçları belirlemeye çalışacağız.

Ancak burada ilgili Türkçe atasözleri ve deyimleri tespit edip yorumlarken, otantik kültür içindeki eğitim anlayışına dair yapmaya çalışacağımız irdelemelerle, tüm ilgili kaynakları tarayıp tüketmek ya da Türk kültüründeki otantik eğitim anlayışına ilişkin kesin olarak şudur ya da bu değildir gibi bir yargıya ulaşmak iddiasında olmayacağız. Bunun yerine yalnızca, herhangi bir kültürdeki, herhangi bir sorun alanına ya da kavrama ilişkin tutumu, o kültür içinde sıkça kullanılan öğreti ifadelerinin dilsel-eleştirel-çözümlemesi yoluyla, sorunun, literatürde daha çok yer tutan akademik-kuramsal boyutu dışındaki olası boyutlarından birisine dikkati çekmekle sınırlı olacağız. Dolayısıyla eldeki çalışma, herhangi bir akademik-kuramsal sorun alanının, bir dilsel-eleştirel-çözümleme denemesi olarak değerlendirilebilir, değerlendirilmelidir. Bu anlamda, yine Türkçe'de ve dolayısıyla Türk kültüründe ve yine eğitim sorunsalına ilişkin daha başka kaynaklar üzerinden daha başka irdeleme ya da eleştirel-çözümleme denemeleri de yapılabilir. Ki zaten, bu bağlamda tartışmalara yol açmak, eldeki çalışmanın örtük amaçlarından birisidir. Ancak "eğitim"le ilgili Türkçe atasözleri üzerinden Türk kültüründeki eğitim anlayışını irdelemeye geçmeden önce, "atasözü" nün ne olduğuna ve atasözlerinde kendisini arayacağımız "eğitim" in kökenbilgisine ilişkin kimi belirlemeler, nerede neyi arayacağımızı belirginleştirmek açısından yararlı olacaktır.

"Atasözü" ne Dair

Türk dilinin en eski kaynaklarından biri olan **Divanü Lügat-it Türk**'te (DLT); aynı zamanda söz, haber; salık; mektup; risale; kıssa; hikaye; tarihsel şeyler anlamlarında da kullanılan "sav" sözcüğü ile ifade edilen (Kaşgarlı, 1998, s. 498) "atasözü" **Türkçe Sözlük**'te (TS), "Uzun deneme ve gözlemlere dayanılarak kısaca söylenmiş ve halka mal olmuş öğüt" biçiminde tanımlanmıştır (TDK, 1983, s. 82). Aynı sözcük **Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü**'nde (ATAS), Şinasi'nin **Durub-ı Emsal-i Osmaniyye**'sine (DEO) atfen, dilinden çıktıkları ulusun nasıl düşündüğünü, fikirlerinin ne mahiyette olduğunu anlatan halk hikmetleri, halk felsefesi olarak tanımlanmaktadır ki, aşağı yukarı bugüne kadar yapılan bütün "atasözü" tanımlarının bu tanımdan çıktığı da yine aynı kaynaktan ileri sürülmektedir (Gözler ve Gözler, 1982, s. 8). Belki o tanımlardan birisi olarak, çalışmamızdaki atasözlerinin seçimi ve yorumunda ağırlıklı olarak kul-

landığımız **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**'nün (ADS) derleyicisi olan Aksoy (1988) da, "atasözü"nü şöyle tanımlamaktadır: "Atalarımızın, uzun denemelere dayanan yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri bulunan kamuca benimsenmiş özsözler" (abç.) (Aksoy, 1988, s. 37). Keza; her ulusun karakteri, o ulusun yaşayışında ve anıtlarında görülebileceği gibi, düşünce dünyasında, özellikle de atasözlerinde belirir. Dolayısıyla her ulus, kendi karakterine, kendi yapısına, kendi hayat görüşüne ve huylarına uygun atasözleriyle düşünür, konuşur ve hareket etmeye uğraşır (Oy, 1972, s. 17).

Her ne kadar aynı sözcük başka sözlüklerde başka biçimlerde tanımlanıyor olsa da, "atasözü" denildiğinde genel olarak anlaşılabilir, burada verilen tanımlar içinde özetlenebilir: Yaşama ilişkin uzun deneyimlerin, henüz akıl tarafından işlenmemiş ham gözlemlerinden çıkarsanan, yine yaşamın neliği ya da yaşamın nasıllığına dair, kaynağı bilinmeyen yaşam ilkeleri ya da kurallarıdır. Bu anlamda, herhangi bir dildeki ve dolayısıyla o dilin ait olduğu kültürdeki atasözlerinin, o kültürün yaşama ya da yaşamın belirli alanlarına ilişkin anlayış, algılamaya ve değerlendirme biçimlerini, kültürün kendisine en yakın, en uygun ve dolayısıyla en doğru biçimde yansıtan, taşıyan özgün ifadeler olduğu söylenebilir. "Özgün" sözcüğünün anlamı da yine, atasözlerinin, ait olduğu dili/kültürü temsil gücünü vurgular niteliktedir. Zira özgün olan, nitelikleri bakımından benzerlerinden ayrı ve üstün olmasından dolayı örnek olarak alınma değeri taşıyan ve fabrikasında yapılmış olup taklidi olmayandır (TDK, 1983, s. 933). Dolayısıyla atasözlerinin, taklidinin ol(a)maması ve nitelikleri bakımından benzerlerinden üstün olmaları dolayısıyla, ait oldukları dili/kültürü en doğruya yakın biçimde temsil gücü taşıdıkları ileri sürülebilir. Çünkü; ulusların atasözlerinde, o ulusların düşünceleri, yaşayışları, inanışları ve gelenekleri görüldüğünden, her ulusun atasözleri aynı zamanda o ulusun varlığının ve benliğinin aynasıdır (Aksoy, 1988, s. 27).

Benzer biçimde, deyimler için de, atasözlerinin kine benzer belirlemeler yapmak mümkündür. "Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım" (TDK, 1983, s. 298) olarak tanımlanan "deyim" de, atasözleri kadar olmasa bile, onlara benzer biçimde, bir kültürün düşünüş biçiminin yansıması olan davranış biçimlerinin öz/et ifade biçimleri olmasından dolayı, ait oldukları kültürü taşıyan, temsil eden semboller olarak nitelendirilebilir. Nitekim yine Aksoy'a (1988) göre; deyimler de, ulusun söz yaratma gücünden doğduklarından ulusal damga taşıyan dil varlıklarıdır. En uçucu kavramların, en ince hayallerin, en güzel benzetmelerin, çeşit çeşit mecaz ve söz ustalıklarının dillendirildiği mini mini deyimlere

koca bir alem sığdırılmıştır (Aksoy, 1988, s. 47). Yapılan tanımla "deyim", her ne kadar bir söz ustalığı olarak betimlenmişse de, aynı zamanda üretildiği kültürün düşünce dünyasını bir biçimde temsil ettiği ya da edebileceği yargısı da yine aynı tanımdan çıkarılabilir. Dolayısıyla, deyimlerin de, bir kültürün belirli bir konuya ilişkin özgün yaklaşımını belirlemede, atasözleriyle birlikte başvurulabilir, başvurulması gereken bir kaynak olduğu ileri sürülebilir.

Bu belirlemeler ışığında, Türkçe atasözlerinde arayacağımız "eğitim" söz(cüğü)ünün, herhangi bir eğitim görüşü, anlayışı ya da kuramına atıf yapmaksızın, yalnızca sözcük olarak kökenine dair anlam belirlemesi de "eğitim" in tek başına ne demek olduğunu görmek ve dolayısıyla çeşitli eğitim görüşü ya da kuramları aracılığıyla neyin yapılabildiğini değerlendirebilmek için bir bakış açısı sağlayacaktır. Türkçe atasözleri ve deyimlerdeki özgün eğitim anlayışını ortaya çıkarabilmek amacıyla, öncelikle "eğitim" sözcüğüünün kökenbilgisine ilişkin kimi belirlemeler, kültüre ait atasözlerinde aslında neyi aradığımızı belirginleştirmek için yapılması gereken belirlemeler olacaktır.

"Eğitim" in Kökenbilgisi

"Eğitim" sözcüğüünü, aşağıda değişik atasözleri bağlamında değişik anlamlarıyla tartışacak olsak da, sözcüğün belirli disiplinler içindeki kullanımları/anlamları görece de olsa belirli bir sınırlılık ve belirlilik taşır. Ancak disiplinler içinde belirli bir sınırlılıkta ve anlamlarda, günlük yaşamda ise daha esnek anlamlarda kullanılabilen "eğitim" sözcüğüünün de, tıpkı diğer sözcüklerde de olduğu gibi, içinde kullanıldığı bütün anlamların kendisinden türetildiği bir de kökenbilgisel anlamı vardır. Kökenbilgisel anlam, bir sözcüğün kendisinden türetildiği köke bağlı olarak ya da yalnızca o kökünden dolayı taşıdığı anlam olarak tanımlanabilir. Bu anlamda "eğ-itim" sözcüğüünün köken olarak "eğ-mek" fiil kökünden türemiş olduğunu görürüz ki, bu fiil kökünün anlamları da; bükme, uygulamak, öğretmek, yetiştirmek, geliştirmek, alıştırmak, egemenlik altına almak, yenilgiye uğratmak, ezmek, kırmak, yönlendirmek olarak sıralanmaktadır (Eyuboğlu, 1989, s. 76). Sıralanan bu anlamlardan ilk olarak, belki de düz olan bir nesnenin ya da bir şeyin eğil-diği, eğik hale getirildiği sonucunu çıkarabiliriz. Dolayısıyla buradan da, eğitilen nesne, şey ya da belki de öznenin eğil-mesi gerektiği gibi bir sonuç çıkarılabilir. Kim tarafından, niçin ve nasıl eğildiğinin/eğitile(bile)ceğinin de ayrıca sorulup soruşturulması gerekse de, tartışmamızın temel problematiği, eğitim/eğitme yetki ve yetkesinin

meşruyeti olmadığından eği(tim)in olabilirliği tartışmasına girmiyoruz. Öte yandan, "eğitim" sözcüğüünü sıralanan anlamlardan ikinci olarak, saygı ve itaat gereği, herhangi bir otoritenin karşısında eğilmek anlamında anladığımızda, eğitim, herhangi bir otoritenin (ör. eğitici ya da bilgi gibi) karşısında, o otoritenin herhangi bir niteliğinden dolayı, eğitilenin saygı gösterip itaat etmesi olarak anlaşılabilir. Aynı "eğitim" sözcüğüünün, (b)ilim ve edeb öğretme, alıştırma, talim, terbiye (etme) gibi anlamlarda kullanıldığı da bilinen bir gerçektir. Bu anlamda, "edepli olmak", "terbiye-li/terbiye-siz olmak" ya da birisini "terbiye etmek" deyimleri, eğitim dolayısıyla "terbiye"nin, saygı ve itaat anlamlarını vurgulayan deyim örnekleri olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla bir kişiyi eğitmek demek, onu, yukarıda sayılan anlamlarda terbiye etmek demek olur. Dolayısıyla da Türkçe "eğ-itim" sözcüğü köken olarak, eğitilene biçim verme (eğme), onu disipline etme olarak anlaşılabilir. Buradan da, eğitimin temelde, eğitilenin ya da eğitim alanının isteminin, nasıl eğitileceği konusunda herhangi bir talep, eğilim ya da iradesinin çok da belirleyici olmadığı sonucu çıkarılabilir. Eğitim, biçimini, yoğunluğunu, süresini, vb. daha çok eğitme durumunda olanların belirlediği (her nasıl ve her nedense?!) bir süreç olarak görünmektedir. Ancak, kavramın bu boyutunu, çalışmamızın dışında tutmakla birlikte, daha çok atasözlerinde, Türkçe'de ve dolayısıyla Türkçe'nin kendi kültüründe "eğitim" i aradığımızdan, sözcüğün kökenbilgisi yanında, aynı sözcüğün aynı dilin sözlüklerindeki sözlük ve/veya teknik anlamlarının da verilmesi, irdelemenin sınırlarını belirginleştirmek açısından bir gereklilik olmaktadır.

TS'de "eğitim" sözcüğü, "eğitbilim" anlamı dışında¹ çalışmamızla ilgili olarak, iki anlamda tanımlanmaktadır: İlk olarak, "belli bir konuda, bir bilgi ve bilim dalında yetiştirme ve geliştirme, eğitime işi"; ikinci olarak da, "yeni kuşakların toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine yardım etme" biçiminde tanımlanmaktadır (abç.) (TDK, 1983, s. 355). Tanımlardaki, altlarını çizdiğimiz sözcüklerden de görülebileceği gibi, "eğitim" sözcüğüünün, günümüz dilindeki olası anlamları da kökenbilgisi anlamı ile paralellikler taşımaktadır. Eğitim Terimleri Sözlüğü'nde ise (ETS), "eğitim" sözcüğüüne/terimine ait, yine çalışmamızı doğrudan ilgilendirmeyen eğitim felsefesi, eğitim tarihi gibi eğitbilim anlamları dışında, daha ayrıntılı/teknik tanımlar verilmektedir: 1. Yeni kuşakların, toplum yaşayışında yerlerini almak için hazırlanırken, gerekli bilgi, beceri ve anlayışlar elde etmelerine ve kişiliklerini geliştirmelerine yardım

¹Bu anlamı da, sözcüğün kökenbilgisine uygun biçimde bir etkinliği değil de, bir bilgi *disiplinini* ifade etmektedir.

etme etkinliği; 2. Önceden saptanmış amaçlara göre insanların davranışlarında belli gelişmeler sağlamaya yarayan planlı etkinlikler dizgesi; 3. Belli bir konuda, bir bilgi ya da bilim dalında yetiştirme ve geliştirme; 4. Her kuşağa, geçmişin bilgi ve deneylerini düzenli bir biçimde aktarma ya da kazandırma işi (abç.) (Oğuzkan, 1981, s. 57). Burada "eğitim"in, aynı zamanda kendi adıyla anılan disiplin içindeki teknik anlamlarının da genel ve giderek kökenbilimsel anlamlarıyla benzerliği söz konusudur. Dolayısıyla burada Türkçe atasözleri ve giderek Türk kültüründeki, gerek kökenbilimsel gerekse bugünkü genel ve teknik anlamları yukarıdaki tanımlarda ortaya konulmaya çalışılan bir kavramın yerini belirleyip irdelemeye çalışacağız.

Atasözlerinin İrdelenmesi

İçinde "eğitim" ya da, uzaktan-yakından eğitim kavramı ile ilgili anlamda sözcük geçen Türkçe atasözleri alt alta sıralandığında, eğitimi olumlayan ya da yadsıyan tutarlı bir görüş/yaklaşım belirlemek kolay görünmemektedir. Zira, tespit edilebilen eğitime ilişkin atasözleri arasında anlamca birbirini tamamlamaktan öte, birbirini dışlayan, yadsıyan atasözleri bulmak da mümkündür. Örneğin, aşağıda daha ayrıntılı olarak tartışılacak da olsa, şu aşamada örnek olarak, "ağaç yaş iken eğilir" ile, "akıl yaşta değil baştadır" atasözleri bu duruma örnek verilebilir. Nasıl yorumlanırsa yorumlansın, birbirini dışlayan, anlamca birbirini yadsıyan atasözlerinin varlığı yadsınamaz. Dolayısıyla bu, yani aynı dilde aynı kavrama ilişkin birbirini dışlayan iki yargının bulunması, olsa olsa/belki ideal olanla gerçek olanın yaşam içindeki biraradalığı ile açıklanabilir bir olgu olarak yorumlanabilir.² Ancak biz yine de Türkçe'deki eğitime ilişkin atasözlerinde belirli bir eğitim görüşü aramak durumunda olduğumuzdan, görünürdeki tutarsızlığı, atasözlerinin iki işlevini tanımlayarak aşabileceğimizi düşünüyoruz. Şöyle ki;

atasözlerinin, başka işlevleri tanımlanabilir olsa da, temelde iki işlevinden söz edilebilir: gerçek durumu belirleyen (betimsel) atasözleri ve gerçek olana karşı olması gerekeni söyleyen (düzenleyici/normatif) atasözleri ayırımı. Her ne kadar atasözleri ya da deyimler için böyle bir ayırım ya da sınıflandırmanın yapılabirliği çok kesin olmasa da, içerdikleri/taşıdıkları iletinin bir yandan yaşanmış deneyimleri dile getiriyor olmaları, diğer yandan da, yaşanmış deneyimlerden gelecek adına 'ders çıkartma' işlevlerini birbirinden ayırtırmak amacıyla böyle bir ayırım ya da sınıflandırma çok yadırgatıcı olmasa gerektir. Doğaldır ki bu, yapılan sınıflandırmayı başka gerekçelerle başka biçimlerde de yapmayı engellemiyor. İşte biz de Türkçe atasözlerindeki eğitim anlayışını, yaptığımız ayırım kesin bir sınıflandırma olmak yerine, yalnızca atasözlerini genelde taşıdıkları iletleri irdeleyebilmek için basit bir sınıflandırma olsa da bu iki işlev tanımları altında irdelemeye çalışacağız.

Betimsel Atasözlerinin İrdelenmesi

Eğitime dair atasözlerini, yukarıda yapılan betimsel ve düzenleyici ayırımına paralel biçimde, önce betimleyici olarak nitelendirdiğimiz atasözlerinden başlayabiliriz. Zira, betimsel olarak nitelendirip sınıflandırdıklarımız, eğitim sürecinin / kavramının / ediminin doğasına / olabirliğine ilişkin görüşü yansıtağından, öncelikle bu soruna ilişkin anlayışı belirlemek, daha sonra böyle bir temel üzerine, eğitimin nasıl ya da nasıl bir eğitimin gerçekleştirilebileceğini kurmak açısından anlamlı bir sıralama olacaktır. Bu anlamda örneğin, "ağaç yaş iken eğilir" atasözü, "eğitim" sözcüğünün köken anlamıyla bir uygunluk göstermektedir. Nasıl ki ağaç ancak yaş iken eğil/ebil/mektedir, insan varlığı da ancak, ağacın eğilebildiği bir çağda ise, eği/ti/lebi/lir.³ Her ne kadar burada, söz konusu atasözünün eğitimle doğrudan doğruya bir ilgisi yokmuş ya da kurulmu-

²Burada iki atasözü arasındaki birbirini tamamlamazlık, olsa olsa ideal olan ile gerçek olanın farklılığı, çakışmazlığı ya da uyumsuzluğu olarak değerlendirilebilir. Ya da Aksoy'un değerlendirmesiyle, çelişik gibi görünen ve hatta düpedüz çelişik olan atasözleri (örneğin, "iyilik eden iyilik bulur" atasözü ile "iyiliğe iyilik olsaydı koca öküze bıçak olmazdı" atasözü ya da hem 'yalan'ı hem de 'doğru'yu dışlayan "yalancının evi yanmış kimse inanmamış" ve "doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar" atasözleri), olsa olsa ya görüp geçirdiğimiz olayların çelişmelerle dolu olduğunu düşünerek ya da, örneğin 'doğru' yerine 'yalan'ı öne çıkarma, toplumla alay, taşlama, uyarma, yerme ya da bir kötümserliğin ve öfkenin anlatımı (Aksoy, 1989, s. 30) olarak açıklanabilir. Ya da, **Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü**(AAS)'ne göre, bazı atasözlerinin birbirleri ile çelişkili gibi görünmesi, atasözünün söylendiği dönem, söylenme amacı, söyleyen kişi ve söylendiği çevre gibi etkenlerden de kaynaklanıyor olabilir (AAS, 1989, s.9). Zira atasözlerinin, gerçek durumu betimleme işlevleri dışında bir de ideal olanı belirleme, düzenleme gibi bir işlevleri olabileceğini de yukarıda belirtmiştik.

³"Ağaç yaş iken eğilir"e göre; nasıl ki kök salmış geniş gövdeli bir ağaç eğilip bükülemezse, olgunlaşmış insanlar da, bir takım huy ve davranışlardan, alışkanlıklardan vazgeçirilemez, onlara yeni bir şekil verilemez. Bu nedenle, çocuğa istenilen şeklin, terbiyenin verilebilmesi için onun küçük yaşta eğitime başlanması gerekir ki, iyi huy ve davranışlar(ı) kazanabilsin (Demirel, 1982). Aynı atasözünün, Türkçe'nin ilk yazılı belgeleri olan ve 732-735 yıllarında tarihlendirilen Orhun yazıtlarında (Akyüz, 1997, s. 9) "yufka iken delmek kolaymış, ince olanı kırmak kolay(mış), yufka kalın olursa delmek zormuş, ince yoğun olursa kırmak zormuş" (Tekin, 1998, s. 21) biçimindeki ifadesi de, atasözünde dile gelen iletinin kültür içindeki yerleşikliğini göstermesi açısından kayda değer bir belirlemedir.

yormuş gibi görünse ve aynı atasözü, eğitim dışındaki başka olgular için de kullanılabilir olsa bile, eğitim bağlamında kullanıldığı anlamıyla, eğitilecek insan varlığının ya da bireyin erken çağlarda/yaşlarda eğitilmesinin daha uygun olduğu/olacağı gibi bir yargı dile gelmektedir. Bir başka anlatımla buradan, bireyin ilgili çağ dışında eğitilebilirliğinin en azından daha güçleştiği, güçleşeceği gibi bir sonuç çıkarılabilir. Nitekim atasözünün, eğer söylenebilirse sözlük anlamı, çocukların küçük yaşta kolay eğitildikleri, büyük insanların ise kolay kolay eğitilemeyecekleri biçimindedir (Aksoy, 1988, s. 119). Keza, yine eğitim dışında kalan alanlarda da kullanılabilen "demir tavında dövülür" atasözünü de benzer anlamda yorumlamak mümkündür. Ham demir kütlesine istenilen nitelikleri kazandırmak ya da istenilen biçimi vermek için, onun dövülme tavını kaçırmama gereği gibi, henüz işlenmemiş insan varlığını da "istendik" biçimde yetiştirip biçimlendirebilmek için en uygun zamanı belirleyip o dönemde eğitime/dövme,⁴ istenilen nitelikleri kazandırmanın gereklerinden biri olarak görülmektedir.

Öte yandan, bireyi terbiye/disipline etme biçiminde eğitmenin ancak belirli bir/ çağ(lar)da mümkün olabileceğini belirten yukarıdaki atasözüne karşın, çağ ne olursa olsun, eğme, terbiye/disipline etme anlamlarında eğitime yoluyla bireyin karakteristik niteliklerinin değiştirilemeyeceğine dair atasözleri de Türkçe'de yer almaktadır. Örneğin, "insan yedisinde ne ise yetmişinde de odur" atasözünün, insan varlığının doğal yapısının/karakterinin eğitim yoluyla ne kadar değiştirilebileceğine ilişkin bir ileti içerdiği açıktır. Eğer alınmış ise onca "formal eğitim"e ve hatta onca yaşam deneyimi/birikimi ya da "informal eğitim"e karşın, birey eğilme/dövülme çağı ya da yaşlarında sahip olduğu özellik ya da nitelikleri geç/ileri çağ ya da yaşların(d)a da taşımaktadır. Kaldı ki atasözünün sözlük tanımı da benzer bir iletiyi içermektedir: "Kişinin çocukluğundaki huyları, özellikleri değişmez; ihtiyarlığında da sürer" (Aksoy, 1988, s. 328). O halde "formal" ya da "informal", "yaşam boyu" süren eğitim niçin alınıp verilmektedir? Doğru, tanımda geçen ve değişmediği söylenen "huy" sözcüğü, nasıl olursa olsun, eğitimin hedefi midir? Ya da "huy" eğitim yoluyla değiştirilebilir, biçimlendirilebilir bir nitelik midir ki, belirli bir süreç sonunda bir biçimden bir başka biçime dönüşsün? TS'de "huy" sözcüğünün iki anlamı; "insanın yaradılış ve ruh özelliklerinin bütünü" ve "içgüdü halini almış alışkanlık" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 1983). **Ruhbilim Terimleri Sözlüğü** (RTS)' ne göre ise; "duygu durumlarındaki değişimleri algılayabilme duyarlılığı" olarak tanımlan-

maktadır (Enç, 1980, s. 89). Demek duygu değişimlerini algılayabilme duyarlılığı, yaşam boyu ne olursa olsun değişmemektedir. Demek eğitimin, söz konusu duyarlılığı değiştirme de herhangi bir etkisi yoktur, olamaz. Nitekim, TS'nin ikinci tanımında geçen "içgüdü" sözcüğü, RTS'de "Herhangi bir canlı türünün öğrenme gerekmeden, örgütlü, uyuma yararlı ve sürekli olarak davranma eğilimi" biçiminde tanımlanmaktadır (Enç, 1980, s. 92). Verilen tanımlara göre "içgüdü halini almış alışkanlık", yani huy için öğrenmeye ve dolayısıyla eğitime gerek olmadığı gibi, öğrenme ve/veya eğitim yoluyla huyu değiştirmek de mümkün görünmemektedir. O halde, eğer öğrenme ve dolayısıyla eğitim yoluyla huyu değiştirme mümkün olmayacak ve kişi yetmiş yaşında da yedi yaşında olduğu gibi olacaksa, eğitim neyi değiştirmek, biçimlendirmek ya da geliştirmek için vardır? Özetleyecek olursak, "insan yedisinde ne ise yetmişinde de odur" atasözü, yaşam boyu olarak da alınabilecek formal eğitimin (belki informal eğitimin de), doğuştan gelen temel karakteristikleri değiştirip dönüştürmedeki yeterliliği ya da işlevselliğine ilişkin eğitim adına negatif bir anlayışı yansıtmaktadır. Bunun dışında ayrıca, böyle bir yaklaşımdan, formal eğitimden beklentileri, formal eğitimle neler yapılabileceğini belirleyen bir sonuç çıkarmak da mümkündür. Şöyle ki, eğer birey doğuştan belirli bir donanımla geliyor ve bu donanımı değiştirmek, neredeyse olanaksızlık derecesinde zor bir süreç ise, o zaman eğitimin yapabilecekleri de sınırlı demektir. Buradan da neredeyse eğitime ilişkin bir beklentisizlik ya da eğitimi, deyim yerindeyse hafifseme gibi bir tutum çıkarılabılır. Kaldı ki, "ilim cehaleti giderir ama eşeklik baki kalır" atasözünde olduğu gibi, karakter olarak bireyin değiştirilip (yeniden) biçimlendirilemeyeceğine dair yargılar da yine Türkçe'nin atasözleri arasındadır. Keza "akıl yaşta değil baştadır" atasözü de, eğitimin, herhangi bir çağla ya da yaş dönemi ile ilgisi konusundaki belirsizliği vurgulayan bir başka belirlemedir.

Bu arada "can çıkmayınca huy da çıkmaz" atasözü de yine aynı bağlamda değerlendirilip yorumlanabilir. Zira, bu atasözü de, neredeyse, huy ya da karakterin, ne yapırsa yapılsın, yaşam sürecinde / içinde değişmeyeceğini / değiştirilemeyeceğini öne çıkarmaktadır. Asıl olanın, canla birlikte gelenin ya da canla birlikte olanın olduğunu söyler gibidir. "Can"ın ise TS'de, "insan ve hayvanlarda yaşamayı sağladığına ve ölümlü vücuttan ayrılan madde dışı varlık," "yaşama," "güç, dirilik," "gönül" gibi anlamları sıralanmaktadır (TDK, 1983, ss.198-199). Bu anlamlar ise yine, insanın doğuştan ya da genetik yapısıyla getirdiği özelliklerini vurgu-

⁴"Kızını dövmeyen dizini döver" atasözündeki dövme-eğitime ilişkisi ya da paralelliği de ayrıca dikkate değerdir.

lamakta ve eğitimin ya da eğitilebilirliğin uzağına düşmektedir. Dahası, "İnsanoğlu çiğ süt emmiştir" atasözü de, yukarıdaki sözlerde neredeyse eğitilemezliği ısrarla vurgulanan insan doğasının, niçin böyle olduğunu açıklar gibidir. Ne kadar eğitilirse eğitilsin, insanoğlu sonuçta (yoksa başlangıçta mı?) 'çiğ süt' emmiştir bir kez. Çiğ süt emen insanoğlu ise, her zaman iyi olmayacak; kimi zaman sütsüzlük damarı tutup, soysuzca davranışlarda bulunacak ve iyiliğini gördüğü kimseye kötülük yapacaktır (Aksoy, 1988, s. 327). Dolayısıyla ondan, eğitimin kazandırıldığı ya da eğitimle kazandırılması istenen, gereken davranışlar beklendiği kadar, kendi doğasından gelen davranışlar da beklenir, beklenmelidir. Keza, belirli bir huy edinmiş olan kişiyi, ne kadar uğraşılırsa uğraşılınsın, huyundan vazgeçirmenin boşunluğu anlamındaki "huylu huyundan vazgeçmez" (Aksoy, 1988, s. 317) atasözü ya da yukarıda sözcük tanımları/anlamaları daha ayrıntılı biçimde verilmiş olan huya ulaşip da onu değiştirebilmek için, önce onun üzerindeki canı kaldırmak gereğini öne çıkaran "huy canın altındadır" atasözü de aynı bağlamda değerlendirilmesi gereken ya da değerlendirilebilir olan atasözleridir. Ki bunlar da, tıpkı eğitilmiş kedinin tam kahve ikram edeceği sırada, önüne konulan fareyi yakalayabilmek için, tepsiyle birlikte, adeta aldığı tüm eğitimi de bir yana bırakıp, farenin peşinden koşmasını çağrıştıran benzetme ya da betimlemelerdir.⁵

Benzer biçimde ve/veya bağlamda, "bin nasihatın bir musibet yeğdir" atasözü de yine, sanki, bilimsel araştırmalarla üretilmiş bilimsel/kuramsal bilgiler yoluyla belirli bir davranış biçimini öğretme ya da kazandırmanın, herhangi bir (bilimsel) araştırma yerine, yalnızca ve yalnızca planlanıp programlan(a)maması anlamında kendiliğinden

yaşama pratiğinin, kişinin önüne çıkardığı (belki de dayattığı!) bir uyarının öğreticiliğine göre ne kadar daha zor olduğunun, olabileceğinin bir ifadesidir. Doğru, atasözünde geçen 'nasihat'ı, 'bilimsel araştırmalar yoluyla üretilmiş bilgi' ile aynı anlamda değerlendirmek yerine, "nasihat'ın, daha çok, herhangi bir bilimsellik kaygısı taşımaksızın, salt daha az mutsuz/daha çok mutlu yaşayabilmek adına, yaşamda karşılaşılan yaşantılardan çıkarılıp süzülen ve Türkçe'de "deneyim" olarak da adlandırılan birikimin ifadesi olarak tanımlamak da mümkündür. Bu anlamda 'nasihat', süzülüp gelen 'deneyim'in bir ifadesi ya da aktarımıdır. Bu aktarım yoluyla adeta 'nasihat'ı alması gerekene, "bakın biz bunları bunları böyle şöyle böyle yaşadık ama siz bunları bunları böyle böyle yaşayın,⁶ yaşasınız daha iyi olur" demek istenir. Bir başka anlatımla, "bizim yaşadığımız kıssalardan çıkardığımız hisselerle göre yaşayın" telkininde bulunulur. Ancak istenildiği kadar telkinde bulunulsun, binlercesi bile, bir tek musibetin⁷ yerini tutamamaktadır. Sanki onca telkin, öğüt ya da ders, bir tek sıkıntı veren, uğursuz felaket ile değersizleşivermektedir. Sanki bilimsel bilgilerin öğretimi yoluyla kazandırılan ya da kazandırıldığı düşünülen davranışlar, "bir kulaktan girip öbür kulaktan çıkmaktadır." Dolayısıyla huy, zor değişiyor olsa bile, acaba (formal) eğitim/in kazandırdıklarıyla mı değişmektedir yoksa... nasıl değişmektedir?

Öte yandan, "arife tarif gerekmez" atasözüne baktığımızda da yine, anlamayı (daha) mümkün kılan arif olma durumunun, eğitimle olmaktan çok, doğuştan getirilen bir yeti ya da kendiliğinden (eğer potansiyel var ise) kazanılan bir yeterlilik durumu olduğu sezdirilmektedir.⁸ Eğer bir kişi arif ise, herhangi bir şeyi kendiliğinden daha doğru anlayacağından, ona ayrıca ayrıntılı açıklamalar yap-

⁵Burada, "kır atın yanında duran ya huyundan ya suyundan (tüyünden)" atasözüne atfen Özcan'ın (1987), bazı hayvanların renkleri ile saldırganlık/vahşi davranışları arasındaki ilişkilere dair araştırmalardan bahisle, saldırgan davranışların taklit edilmesinin daha kolay ve dolayısıyla terbiye edilmelerinin daha güç olduğu ve ilgili atasözündeki "kır at" benzetmesinin yerinde bir benzetme olduğu; zira vahşi doğanın üstüne eğitim-öğretim ve sosyalleşme ile geçen ikinci doğamızın, eski vahşiliğine çok çabuk geri dönebileceği, vahşi doğamızın, uygun ortam bulduğu takdirde bütün vahşiliğini gösterebileceği; özetle, eğitimle kazanılan davranış ve tutumların, sosyal kontrolün ortadan kalktığı ya da zayıfladığı durumlarda tekrar vahşiliğe kolayca dönüşebildiği (Özcan, 1987, ss.172-174) değerlendirmeleri de, bizim çalışmamız açısından anılmaya değer değerlendirmeler olsa gerektir.

⁶"Kıssa": öykü, fıkra (ki yine Türkçe'deki "yaşam öyküsü" deyimini düşünelim). "Hisse": Bir olaydan çıkarılan ders. "Hisse kapmak": Bir olaydan yararlı bir öğüt çıkarmak (abç.) (TDK, 1983, s. 535). Özet olarak "kıssadan hisse çıkarmak": Bir yaşam öyküsünden yararlı bir ders/öğüt çıkarmak olmaktadır ki, insanlar bu çıkardıkları dersleri/öğütleri, kendilerinden sonrakilere aktarırlar – ki böylece onlar kendi yaşadıkları olumsuzlukları yaşamalarını ya da daha az yaşasınlar.

⁷"Musibet": 1. Ansızın gelen felaket, sıkıntı veren şey; 2. Uğursuz (TDK, 1983, s. 1046). Bu anlamlara göre düşünüldüğünde, aslında insanın nasıl, niçin, neleri öğrenip de, neleri ya da nelerden öğren(e)mediğini de yeniden düşünme gereği ortaya çıkıyor sanki.

⁸Nitekim "arif" olma, en azından tasavvufteki, tanıyan, sezen, anlayan anlamlarıyla, ancak okuyup bellekle mümkün olabilen "alim" olmadan farklı bir karakteristik taşımaktadır. Buna göre alim, öğrenmeden bilemez, anlayamazken; arif, sezisiyle anlar ve bilir (Gölpınarlı, 1977, s. 25). Bu da, arif olmanın, neredeyse kişisel bir nitelik olduğu yorumuyla tutarlılık gösteren bir belirlemedir.

maya gerek yoktur, olmayacaktır. Neredeyse, o kişi şöyle ya da böyle eğitilse de eğitilmesede, salt arif olmasından dolayı, anlaşılması gerekeni anlayacaktır, anlayabilecektir. Zira atasözünün sözlük tanımı gereği, anlayışlı kişiye uzun uzadıya açıklama yapmaya gerek yoktur. O, leb demeden leblebiyi anlayacaktır (Aksoy, 1988, s. 152). "Leb demeden leblebiyi anlamak deyiminin anlamına baktığımızda da yine, "birinin söze başlarken ne demek istediğini anlayıvermek" (Aksoy, 1988, s. 956) olduğunu görürüz. Buradan da, anlamının eğitimle kazandırılabilir bir beceri ya da davranış olmaktan çok, neredeyse huy gibi bir kişilik özelliği olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu arada ayrıca, (yeterince) arif olmadıklarından dolayı, arifler gibi, onlar kadar anla(ya)mamalarının yaratacağı eksikliğin, eğitim yoluyla giderilip giderilemeyeceği ya da nasıl giderileceği de sanki tartışmaya değmezcesine dışlanmış görünmektedir. Özetle bu deyimlerden, arif olma ya da olmama durumunun, kişiliğin eğitim ve çevre boyutundan çok, kalıtsal boyutunun bir sonucu/özelliği olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Keza, sözlükte "arif olan anlasın" olarak verilen (Aksoy, 1988, s. 581) ama sıklıkla "arif olan anlar" biçiminde de kullanılan deyim de yine benzer anlamdaki atasözünü tamamlar niteliktedir.

Bunların yanında, "Hocanın vurduğu yerde gül biter" atasözündeki ileti ya da öğreti de yine, Türkçe'deki eğitim anlayışına ilişkin belirli bir anlayışı yansıtmaktadır. Hocanın vurmasından, değil alınıp yüksünmek, aksine neredeyse aranması, arzulanması gerektiği gibi bir sonucun çıkarılabileceği böyle bir belirlemede, hangi durumlarda vurulup vurul(a)mayacağı ya da niye hoca vurunca gül biter de, başkaları vurunca aynı şey bitmez (ya da onlar vurduğunda ne biter acaba -diken mi?) gibi sorulara yer yoktur. Ne yaparsa yapsın, hocanın yaptığından sual olunmaz dercesine bir bağlılık, bir teslimiyettir okunan. Şu da okunabilir bu arada yine aynı sözde: Hocaya sonsuz güven, mutlak inanç. Hoca ne yapıyorsa, mutlaka iyilik için, iyilik adına yapıyordur. Aksi bir davranış, hoca ile bir arada düşünüle-meyecek kadar ona uzak bir davranıştır. Neredeyse, hoca hiç 'çiğ süt emmemiştir.' O, mutlak iyidir, mutlak doğrudur -her ne kadar 'doğru söyleyeni dokuz köyden kovsalar da'! Kaldı ki burada, eğitimdeki (ve giderek belki kültürdeki) dayak, şiddet, otoriterlik gibi sorunsallar da kendiliğinden dile gelmektedir sanki. Gelmektedir; çünkü "dayak cennetten çıkmıştır." Yani, "dayak kutsal bir eğitim aracıdır. Dokunduğu bedeni; suç, günah işlemez duruma getirir" (Aksoy, 1988, s. 229). Bu nedenledir ki veliler, çocuklarını bir okula ya da bir sanata başlatırken, öğretmenlere ya da ustalara, "çocuğumu gereği gibi eğitmek için istediğin kadar, öldüresiye dövrebilirsin" anlamında "eti senin kemiği benim" diyerek teslim ederler (Aksoy, 1988, s. 773). Böylece çocuk, "ter-

biyeli maymun gibi," "söylenenlere dikkatle uyar, buyruğu hemen yerine getirir" (abç.) (Aksoy, 1988, s. 1072). Ayrıca "terbiye-li/siz olmak" ya da "terbiye etmek" deyimlerinin günlük dildeki kullanımları da zaten, verilen tanıma, anlamca çok uzak olmayan kullanımlardır.

Düzenleyici Atasözleri

Bir durum(u) tespit etmesi anlamında yorumlanan betimsel atasözlerinden sonra, toplum içindeki belirli tutum ve davranışları, en azından daha istenilen bir biçime dönüştürmek amacıyla, bireylere istenilen biçimde davranmayı telkin etmesi anlamında tanımlanabilecek olan düzenleyici (normatif) atasözlerindeki eğitim anlayışında ise, betimleyici atasözlerinde ortaya çıkan, neredeyse, bireyin eğitim yoluyla öğretilmezliği, değiştirilemezliği görüşü yerini, her ne olursa olsun, insanın ya da bireylerin sahip oldukları böylesi bir yapı, bir biçimde değiştirilebilmeli, değiştirilebilse iyi olur biçiminde bir görüşe bırakmaktadır.

Bu çerçevede düzenleyici olarak nitelendirdiğimiz atasözlerine baktığımızda, örneğin "Öğrenmenin yaşı yoktur" atasözü, ilk elde öğrenmeyi teşvik eden bir ileti taşımakta ve bu ileti ile sanki, eğitimi belirli bir çağ ya da yaş dönemi ile sınırlandıran "ağaç yaş iken eğilir" atasözünü yanlışlayarak, öğrenmeyi ve öğrenme süreci olarak eğitimi herhangi bir çağ ya da yaş dönemi ile sınırlandırmamaktadır. Şu yaşta bu çağda... yeter ki öğren, öğrenmeye istekli ol! Bunun gibi yine, "Bilmemek ayıp değil, öğrenmemek ayıptır" atasözü de, insanın doğuştan her şeyi biliyor olamayacağını, ancak belki öğrenmeyle, öğrenerek, ki bu da formal ya da informal bir eğitim sürecini çağrıştırır, kimi şeyleri bilebileceğini belirleyen bir yargıdır. Zira, bir kişi her şeyi bilemez ve bu bir kusur değildir. Ancak bilmediği bir işi, sorup öğrenmeden yapmaya kalkışmak kusurdur (Aksoy, 1988, s. 189). Ayrıca, "öğrenmenin yaşı yoktur"da olduğu gibi, öğrenmenin her an mümkün olduğu, yeter ki öğrenme isteğinin, çabasının olması gerektiği gibi bir özendirmeyi de dile getirmektedir. İş ki, sorulsun, (doğru olan) öğrenilsin! Ya da, "bin bilsen de bir bilene danış" atasözünde bildirildiği gibi, "insan bir şeyi ne denli iyi bilirse bilsin, kendisinden daha iyi bilen bulunur. Onun için, bir işe başlamadan o iş üzerindeki geniş bilgisi herkesçe kabul edilen kim-
senin düşüncesi alınmalıdır" (Aksoy, 1988, s. 189). Eleştirelliğin, bilimselliğin, akılcılığın gerektirdiği, kendi bilgine de olsa kuşkuyu elden bırakmayıp başka seçenekler araştırıp soruşturmayı öneren bir bildiri. Ancak buradaki atasözleri, "arife tarif gerekmez" atasözü ya da "arif olan anlar" deyimindeki 'arif olma'nın eğitimle pek de alıp vereceğinin olmadığı biçimindeki yorumlarla tutarlılık göstermemektedir. Çünkü orada, "arif olmak", eğitim ya da

başka bir yolla sonradan kazanılan bir nitelik olmaktan daha çok, bir kişilik özelliği olarak betimlenmektedir sanki. Dolayısıyla sözü edilen atasözü ve deyişi, aynı eğitim anlayışının iki ayrı ifadesi olarak yorumlamaktan çok, gerçekliğin, görünürde birbirini dışlayan boyutlarının yansıması olarak yorumlamak daha doğru olacaktır. Ya da Aksoy (1988)'un, atasözlerine ilişkin yukarıda aktardığımız tanımlamasında geçen "parlak nükteler" in ya da "sert tartışmalar"ın örneği olarak da değerlendirilebilir.

Öte yandan, "çok yaşayan (okuyan) bilmez, çok gezen bilir" sözünde ise, okuyan ya da okuma ile gözlem karşılaştırılmakta ve gözlem lehine bir yargı dile getirilmektedir. Bu ise, kaba gözlemin, okumanın gerektirdiği irdeleme, tartışma ve sorgulamaya yeğ tutulduğu biçiminde anlaşılabilir. Dolayısıyla bu da, okuma, öğrenme, bilme ve bilgiye ilişkin çok da çözümleyici olmayan bir tutumu öne çıkarmaktadır ki, buradan, bugünlerde daha çok telaffuz edilen eleştirel ya da sorgulayıcı düşünmenin özgün kültür içindeki yeri hakkında belirli bir ipucu çıkarılabilir. Bu arada, belki daha derinlikli çözümleme ve yorumlara göre, görelilik olarak kestirmeden yargılara vardığımız da ileri sürülebilir. Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi, bizim bu çalışmadaki amacımız, atasözleri üzerinden bir kültürün akademik çözümlemesinden çok, eğitim alanında çeşitli akademik çalışmaların yanında, kültürün kendine özgü geleneksel boyutuna da dikkat çekmekti.

Yine bu bağlamda ve sınırlılıkta olmak üzere, eğitime ilişkin atasözlerini irdelemeyi sürdürürsek, "Cahilin dostluğundan alimin düşmanlığı yeğdir" sözündeki cahil ile alimin, dostluk-düşmanlık ikilemi bağlamında değerlendirilmesi, alimliğin cahilliğe tercihi, düşmanlığın dostluğa tercihi ile eş tutulmaktadır. Ya da, dost yerine düşmanla birliktelik, cahil

ile birlikteliğe tercih edilecektir. Dolayısıyla düşmanla yüz yüze/yan yana olmamak için alim olmak elzemdir. Alimlik her şey pahasına, her şeye karşın ulaşılması gereken bir durumdur. Ya da alimlik, peşinde olunması ya da uğruna yürünmesi gereken bir yoldur. Ki "alim" in "çok okumuş, çok bilen, bilgin" (Develioğlu, 1999, s. 29) anlamlarını taşıdığı düşünülürse, daha çok okumayla daha çok bilinebilen bilginin öğrenilmesi gereği, arzusu ya da çabasıdır aslında aranan -her ne kadar çok okuyan çok gezen kadar bil(e)mese de! Bilgi ve bilginin öğrenilmesinin önemi ve değeridir vurgulanan. Evet, yapılan karşılaştırma, bilgi ve öğrenmeyi öne çıkarmaktadır. Keza, "akıllı düşman akılsız dosttan hayırlıdır" sözü de, bir öncekine benzer biçimde anlaşılıp yorumlanabilir. Yine benzer biçimde, "cahile söz anlatmak, deveye hendek atlatmaktan zordur" sözü de yaklaşık bir anlam ya da iletiyi taşımaktadır. Cahil olmanın ya da cahil olanın dışlandığı ve öğrenmeyi, bilgilenmeyi özendiren bir örnektir bu da. Çünkü, "ne kadar uğraşsanız uğraşın, deveye hendek atlatamazsınız. Cahile söz anlatmak, bundan da güçtür" (Aksoy, 1988, s. 210). Dolayısıyla 'leb demeden leblebiyi anlayacak kadar arif ve alim' olabilmek gerekmektedir! Oysa arif olmak, neredeyse doğuştan getirilen bir kişilik özelliğiydi. Ancak şu da söylenebilir bu noktada: alim olabilmeyen bu denli güç olmasına karşın ya da 'alim' olmak bu denli güç olduğu için çok gezmek, çok görmek ve çok okumak gerekir, gerekmektedir. Böylece huy, istenilen biçimde değişebildiği kadar değişsin, değiştirilebilsin!⁹

Sonuç

Son örneklerde dile getirilen yargılarda, eğitim genel başlığı altında bilgi, bilme, öğrenme ve benzeri davranışlar, çabalar ve girişimler, olması gerekenler ya da özendirilen, özendirilmesi gerekenler olarak

⁹Keza, her ne kadar bir atasözü olmasa da, neredeyse bir atasözü gibi muamele gören "Nush ile uslanmayı etmeli tekdir, tekdir ile uslanmanın hakkı kötüdür" sözü de, atasözlerindeki iletilere benzer biçimde, bir taraftan sözel ya da fiziksel dayacağı ve şiddeti haklılaştırır ya da onda herhangi bir sakınca görmezken, diğer yandan da uslanmanın, uslu olmanın şiddetle de olsa, sağlanması gereken bir nitelik, bir koşul olduğunu bildirmektedir sanki. Tabii burada uslu olmanın ne demek olduğu, tanımı ve sınırları da sorulup belirlenmesi gereken sorulardır. "Us" sözcüğü, DLT'de, "hayır ile şerri ayırt ediş" olarak tanımlanmaktadır ki, Arapça kökenli "hayr" ve "şerr" sözcüklerinin Türkçe karşılıkları, sırasıyla "iyilik" ve "kötülük" sözcükleri olmasından dolayı, "us" sözcüğünün Türkçe kökeni, iyiliği ve kötülüğü ayırt etme yetisi olarak tanımlanabilir. Bir bakıma akıl yürütüp yargılama (muhakeme) yetisinin adı olarak da belirlenebilir. Bu tanımdan hareketle, "us" kökenli uslanma ve uslu olmanın farklı tanımları yapılabilir. Sırasıyla "edepli"/"müdedep"; uysal ve akıllı anlamları çerçevesinde söz konusu atasözü yorumlandığında, birden çok ileti ya da öğreti çıkarılabilir gibi görünmektedir. Ancak bunun için "edepli/müdedep" sözlerinin de anlamlarını, yine sözlüğe bağlı kalarak belirlemek gerekir: Osmanlıca sözlükte iyi terbiye, naziklik, usluluk, zarıflık (Develioğlu, 1999, s. 203) olarak; TS'de ise toplum töresine uygun davranma, uslu, ince, terbiyeli, uslu olarak, uslu uslu biçiminde tanımlanan "edep/li" sözünün olumsuzluğu ise, "utanılacak işleri hiç sıklımadan yapan, utanmaz, sıklmaz, terbiyesiz" olarak betimlenmektedir (abç) (TDK, 1983, 352). Dolayısıyla, "iyi terbiye"nin "iyi eğitim" olduğu da düşünüldüğünde, tartışmakta olduğumuz atasözünden çıkarılabilecek ileti ya da öğretilerle, nazikliği, akıllılığı, inceliği ve zarıflığı içeren toplum töresine uygun biçimde eğitilmiş ve/veya yetiştirilmiş bireylerin amaçlandığı söylenebilir. Ve böyle bireyler yetiştirmeye nasihat ile başlayıp, gerekirse sözel azarlama ve giderek fiziksel şiddete uzanan bir disiplin, terbiye süreci ile varılacaktır, varılmalıdır. Burada dile gelen eğitim anlayışı, içerdiği şiddet ögesinden dolayı, "eğitim" sözcüğünün kökenbilgisi ile de paralellik ve/veya tutarlılık göstermektedir.

sunulmamaktadır. Buradan da genellikle, Türkçe'nin ait olduğu kültürde eğitime, gereken ya da hak ettiği değerin verilmiş olduğu/verildiği sonucu çıkarılır. Aslında kültürde, gelenekte eğitim önemlidir, değerlidir, olması gerektirir ama mevcut koşullar, sistem ya da sistemi işletenler bu önem ve değeri gerektiği biçimde/kadar anlayıp özümseyemediklerinden, gelenekte ve/veya kültürde verilen değere karşın, bugün eğitim dejenere olmuştur, iyi işletilememektedir gibi yakınlıklar ya da gerekçelendirmeler ileri sürülür ve böylece de, gelenek ve/veya kültür kurtarılmaya, korunmaya çalışılır. Ama diğer yandan güncel sorunlar, sıkıntılar ya da yetmezlikler bir biçimde sürer gider... ta ki bir dayatma ile karşılaşıncaya değin. Geleneksel olan, tepkisel bir savunma ya da bir sığınak olarak sunulur hep. Geleneksel olanla, deyim yerindeyse durum kurtarılmaya çalışılır ve sorun ertelenir.

Burada eğitimin güncel sorunlarına geleneksel tutumla yaklaşım, iki biçimde ele alınabilir: İlk olarak, yeni koşulların getirdiği yeni sorunlara, geleneksel olana yani atasözlerine atfedilen değer ya da önemle yaklaşmak, yeni/çağdaş teknolojiye eski tekniklerle yaklaşmak olur ki, böyle bir tutum en azından, sorunu kavramada yetersizliği ya da onu görmezlikten gelmeyi çağırır. İkinci olarak da, geleneksel olan atasözlerindeki eğitim anlayışının/içeriğinin irdelenmesi de yine, geleneksel olanın, çağdaş koşulların ya da oluşumların gerektirdiği analitik/rasyonel/kritik yaklaşımdan uzak, neredeyse romantik bir eğitim anlayışını/tutumunu sergilemektedir. Kuşkusuz geleneksel de kendi başına bir tutum, bir yaklaşımdır. Onunla da bir biçimde bireysel ve hatta belki kurumsal düzlemde yaşam sürdürülebilir. Ancak, çağdaşlık iddiası olmaksızın sürdürülebilir. Zira çağdaş koşullar ya da oluşumlar yetesiye irdelenip kavrandığında, taşıdığı temel karakteristiklerin (akılcılık, eleştirelilik, çözümleyicilik vb.) geleneksel olanda yeterince ağırlıklı olmadığını görmek zor olmasa gerekir. Dolayısıyla atasözlerine, güncel sorunlara yaklaşımda esin alınacak/alınması gereken kaynaklar olarak mı yoksa, irdelenip kritik edilmesi gereken gelenek olarak mı bakmak gerektiği gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Zira, gelenekte/atasözlerinde rasyonel çözümleme ya da eleştirinin olmaması bir yana, sorunlar karşısında geleneği referans alıp göstermek, onu öne çıkarıp ona sığınmak, onunla savunma durumuna geçmek; olması gerekeni, yani (akılcı) eleştirel çözümlemeyi daha da ertelemek, dolayısıyla da sorun yumağı ya da kümesi ile yüzleşmekten kaçınmak anlamına gelmektedir ya da

böyle bir sonuç üretmektedir ki, bunun sonucu da sorunları gidermek yerine, onları biriktirecek neredeyse kronikleştirmek, çözümünü daha da güçleştirmek demektir. Dolayısıyla olması gerekenin, yeni koşulları/oluşumları/sorunları anlayıp anlamlandırma ve gerekirse çözümleme, onların karşısına geleneği ya da gelenekseli çıkarmaktan öte/çok, onlarla birebir yüzleşip, onların yapılarını, içeriklerini, yönelimlerini (akılcı) eleştirel çözümleyici bir yaklaşımla çözümlenip, onların bilgisini üretmek ve oradan üretilecek bilgi ile çözüm denemelerine/girişimlerine başlamak olduğu ileri sürülebilir.

KAYNAKÇA

- Açıklamalı Atasözleri Sözlüğü.** (1989). (4. Basım) (Haz.:Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi Yayın Kurulu), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Aksoy, Ö. A. (1988). **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü.** İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.
- Akyüz, Y. (1997). **Türk Eğitim Tarihi,** (Genişletilmiş 6. Basım). İstanbul: Kültür Üniversitesi Yayınları.
- Demirel, A. (1982). **Açıklamalı Atasözleri.** İstanbul: Birsan Yayınevi.
- Devellioğlu, F. (1999). **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat** (16. Basım). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Enç, M. (1980). **Ruhbilim Terimleri Sözlüğü** (2. Basım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eyuboğlu, İ. Z. (1989). **Türkçe Kökler Sözlüğü.** İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gölpınarlı, A. (1977). **Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri.** İstanbul: İnkılap ve Aka Kitabevi.
- Gözler, H. F., Gözler, M. Z. (1982). **Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü.** İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Kaşgarlı, M. (1998). **Divanü Lügat-it-Türk,** 4. Cilt: Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oğuzkan, A. F. (1981). **Eğitim Terimleri Sözlüğü** (2. Basım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oy, A. (1972). **Tarih Boyunca Türk Atasözleri,** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Özcan, A.O. (1987). Eğitim ve psikoloji açısından atasözlerimizin kıymeti. **Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi.** İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi.
- Tekin, T. (1998). **Orhun Yazıtları** (2. Basım). İstanbul: Simurg Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (1983). **Türkçe Sözlük.** (Genişletilmiş 7. Basım). Ankara.